

Saltdalsboka 2009/2010

Saltdals- boka

2009/2010

Utgiver:
Saltdal kommune

Båtfunn fra middelalderen i Fiskvågvatnet

Av Stephen Wickler, Tromsø Museum – Universitetsmuseet

Rundt 1930 så guttungen Knut Rydning og Petter Borch Giæver noe de mente var vrakrester gjennom isen på to steder i Fiskvågvatnet. En rekke med spanter som tilhørte et større fartøy ble observert på vestsiden av vannet ved Prestlandet.

Innledning

Spantene de så stakk opp av bunnen i N-S retning og hadde kraftig dimensjoner antatt til å være rundt 6 tommer tykke. I sørenden av vannet, ved Rønningen, ble det sett et oppreist skipsror antatt til å være 1-1,5 m høyt i en vanddybde på ca. 3 m. Opplysningene om vrakrestene ble ført videre på folkemunne, og i 1998 skrev Petter Borch Giæver til kulturkonsulent Liv Krane i Saltdal kommune angående muligheten for arkeologiske undersøkelser. Rolf Monsen fra Rognan har vært opptatt av saken i over 20 år og tok kontakt med Tromsø Museum i 2006. Han og sønnen Steinar, en erfaren sportsdykker, fikk tillatelse av Tromsø Museum til å søke etter vrakrestene i juli 2007. Etter et systematisk søk med sondering, ble det tatt opp en båtspant i området hvor spantrekken tidligere var observert, ca. 30 m fra vestkanten av vannet. Vanddybden i området er 2 m og spanten lå begravd 1,8 m ned i mudderbunnen (fig. 1).

Figur 1. Steinar Monsen med spantfunnet.

Foto: Rolf Monsen

Figur 2. Spanten plassert fremst i åttringen på bygdetunet i Saltdal.

Foto: Rolf Monsen

Ifølge Tromsø Museums båtbygger Gunnar Eldjarn, tilhører spanten en klinkbygd båt som muligens er på størrelse med en tre- eller firroring (dvs. 20-26 fot). Spanten er altså en fotstø, det bakerste eller fremste bandet i båten (fig. 2). Båtbygger Kai Linde fra Rognan tror at båten kan være på størrelse med en fembøring basert på dimensjonene og det 1-toms naglehullet. Spanten har flere interessante detaljer og er delvis forkullet. Det finnes spor etter flere trenagler med en $\frac{3}{4}$ toms blindnagl som ikke går helt gjennom, og en nagl som går ut på siden av spanten tyder på at den kan ha vært ca. 2 tommer tykkere (fig. 3). Emnet er mindre forkullet på endene hvor halve naglehull vises. Spanten ble levert til Tromsø Museum og er innlemmet i samlingen som Ts. 11972.1. Selve spanten ble artsbestemt til eik, men blindnaglen er av furu (fig. 4). Siden nærmeste sted med tilgang til eik er på sørvestlandet, er det klart at tømmer ble ikke

Figur 3. Odin Storesund Monsen med spanten.

Foto: Rolf Monsen

Figur 4. Nærbilde av blindnagl som ble datert.

Foto: Rolf Monsen

hogd lokalt og det er nokså sannsynlig at båten ikke ble bygd i landsdelen. Blindnaglen ble ^{14}C datert til 870 ± 30 BP av University of Waikato i New Zealand (prøve Wk-22369). Dateringen har en kalibrert alder på 1040-1230 e.Kr. på 2 sigma som gir 95,4 % sannsynlighet, dvs. i perioden fra slutten av vikingtid til tidlig middelalder. Det finnes ingen kjente vrakrester tatt opp fra sjøen i Nord-Norge som er like gamle, men Husøyvraket fra Træna (Molaug 1959) er også datert til samme tidsrom med en 2 sigma kalibrert alder på 1160-1300 e.Kr (Wickler 2004). De kjente båtfunnene fra vikingtid på Bårset og Øksnes ble funnet på land og er ikke tolket som vrak, men henholdsvis som offer- og gravfunn (Gjessing 1941).

Utvidete undersøkelser i Fiskvågvatnet

Leitearbeid gjennomført av Rolf og Steinar Monsen, viste klart at tildekking av mulige vrakdeler under

betydelige mengde mudder vil skape omfattende problemer for videre søk, som bl.a. gjelder nullsikt etter berøring i bunnsedimentene. Etter initiativ fra Rolf Monsen ble det bestemt at vrakleitingen skulle fortsette. Dette ble utført ved hjelp av staking gjennom isen og ned i bunnen. I februar 2008 ble det foretatt søk på stedet hvor båtspanten ble funnet. Søket ble gjort på dugnad med deltakelse av ca. 20 frivillige og det ble boret til sammen 450 hull i isen. Et rutenett på 20×15 m ble lagt ut rundt funnstedet, og det ble boret en rekke hull gjennom isen med 1 meters avstand. Det ble staket med jernstenger opptil 6 m under isen med 2-4 m vanddybde. Letingen var uten resultat, men vi hadde flere treff på objekter når rutenettet ble utvidet 20 m nordover til området hvor det ble antatt at spantene var sett i 1930. Her traff vi flere harde objekter ca. 1 m ned i bunnen på en 7 m N-S strekning i en vanddybde av ca. 4 m. Et par av objektene ble delvis avdekket ved at vann ble pumpet ned gjennom et plastrør. Et rørispeksjonskamera ble sendt ned i røret, og flere objekter så ut som mulig treverk (fig. 5).

På grunn av stakingsresultatene, utførte Tromsø Museum en arkeologisk undervannsregistrering i Fiskvågvatnet i juni 2008 som dekte lokalitetene hvor man hadde sett vrakrester tidligere (fig. 6). Det ble også gravd prøveruter minst 1 m ned i bunnen på stedene hvor vi hadde truffet objekter under staking. Det øverste 50 cm av bunnsedimentene hadde mange røtter fra vannplanter, noe som gjorde det vanskelig å penetrere bunnen. Vi kom ned til marindeponert leire med skjellfragmenter (bl.a. blåskjell) nær bunnen av sjaktene. Arbeidet var vanskelig på grunn av nullsikt under utgraving i mudderet og tett bunnvegetasjon. Det ble avdekket flere store steiner og en plastrørledning som ligger begravd i N-S retning, men ingen vrakrester. Rørledningen ble truffet flere steder gjennom sondering.

Landskapsendring fra Fiskvåg til Fiskvågvatnet

Landskapet ved munningen av Saltelva har opplevd dramatiske transformasjoner siden siste istid både på grunn av elvevandring og landhevingen. Endring i strandlinjen er en del av prosessen, og Fiskvågvatnet var tidligere en del av fjorden. Navnet Fiskvåg hentyder på en fiskerik havbuk, og flere skriftlige kilder nevner dette forholdet. I sin beskrivelse av

Figur 5. Bruk av rørinspeksjonskamera under staking gjennom isen på Fiskvågvatnet.

Foto: Stephen Wickler

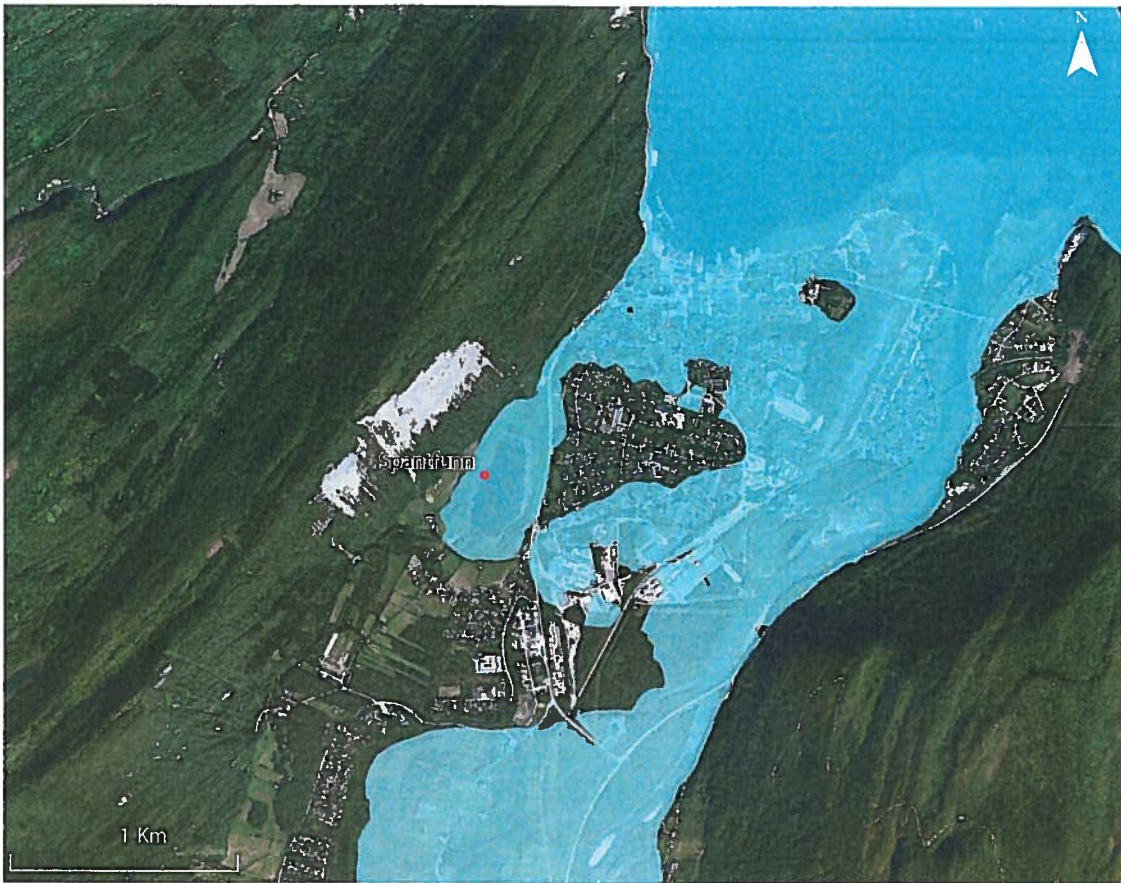
Figur 6. Arkeologisk undersøkelse i Fiskvågvatnet med dykkere fra Tromsø Museum Kristian Løseth og Fredrik Bratlie Hansen. Åre i bakgrunn merke et funnsted fra staking gjennom isen.

Foto: Rolf Monsen

Saltdal utgitt i 1827 skriver sogneprest Sommerfelt at havnivået tidligere var høgere, og Fiskvågvatnet ble avskåret fra fjorden av et stort jordskred fra Storflåget (Hutchinson et al. 2006:14). I dag ligger

Fiskvågvatnet 3 m over havet, men da havnivået var rundt 5 m, var det en våg, og brakkvann gikk over Nestbyholmene og oppunder Nestbymoene. Elvemunningen svingte over Nestbyholmene og skapte ei halvøy ut fra Os ved dagens Høgbakken. Innseilingen til Fiskvåg ble stadig smalere over tid, og bassenget ble avstengt fra sjøen når havnivået kom ned til 4 m. Et digitalt kotekart over Rognan basert på oppmålingsdata fra Saltdal kommune ble brukt til modellering av endringer i strandlinjen over tid med et havnivå på 5 m (fig. 7) og 4 m (fig. 8).

Å tidsfeste endringer i havnivået er imidlertid en utfordring med betydelige uklarheter. En landhevingsmodell utviklet av geolog Jakob Møller er ofte brukt som utgangspunkt for strandlinjedatering i Nord-Norge (Møller 1996). Modellen er dessverre alt for grov og upresis til å anvende i mange områder, særlig når det gjelder de siste par årtusener. Til tross for dette er kurven ofte brukt på en ukritisk måte av arkeologer og andre. Hvis man bruker Møllers strandlinjekurve for Saltdal (isobase 40), vil havnivået på 5 m dateres til omkring 1200 e.Kr. og 4 m til 1400 e.Kr.

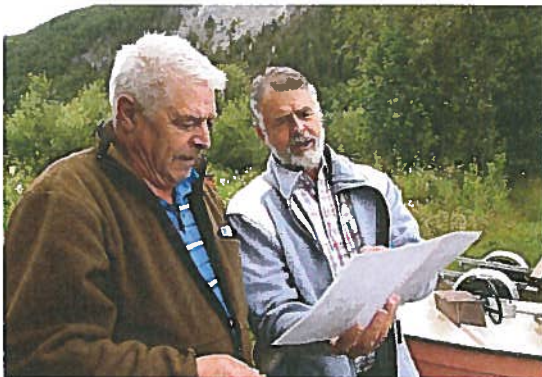

Figur 7. Ortofoto av Rognan som viser havnivå på 6 m.

Illustrasjon: Johan Arntzen

For å få en mer presis og pålitelig kronologi for transformasjonen fra Fiskvåg til Fiskvågvatnet og tidsfeste når vannet ble isolert fra havet, tok botaniker Helge Irgens Høeg en prøveserie av bunnsedimentene i Fiskvågvatnet i juli 2008 (Høeg 2009). Det ble samlet

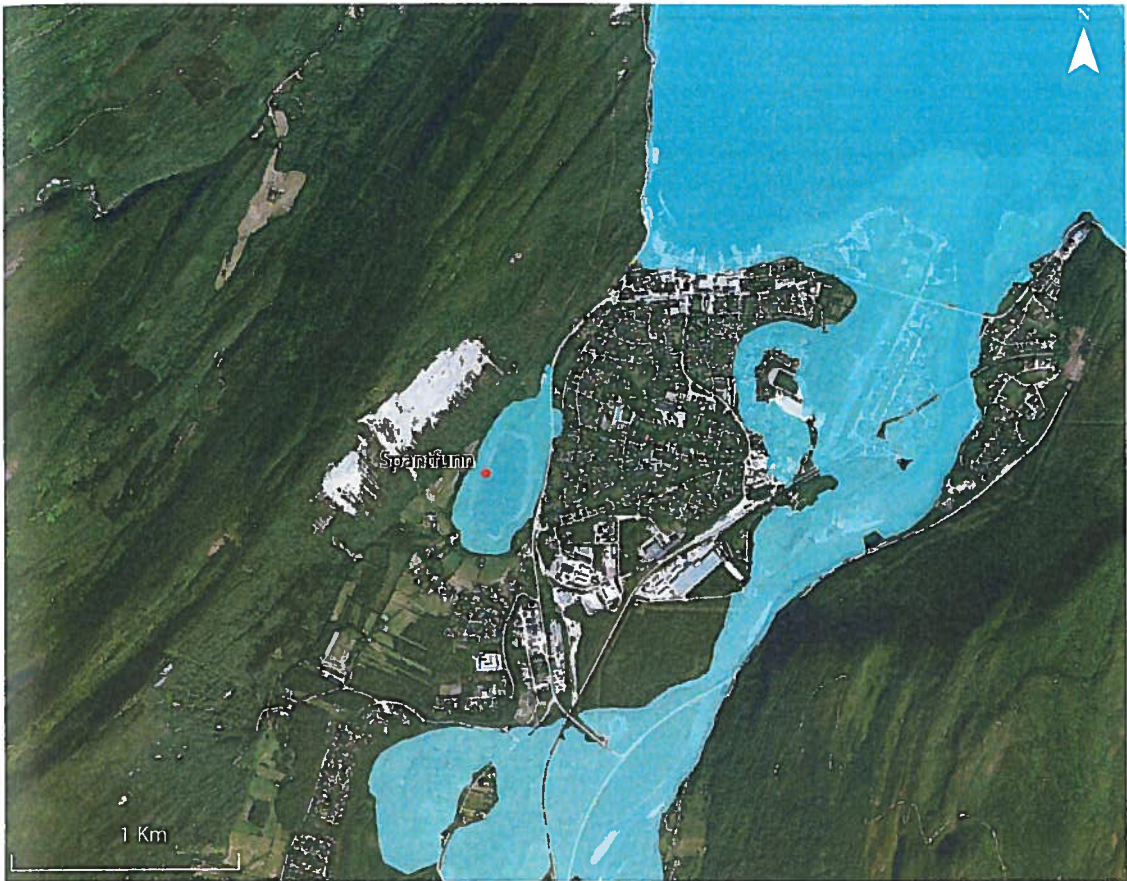
prøver fra 7,58 m til 9,61 m under vannoverflaten, og sedimentene bestod av sandholdig gytje (fig. 9). Det ble tatt ut 1 cm³ store prøver med 2,5-10 cm vertikal avstand til pollenanalyser og 11 nivåer ble analysert (fig. 10). Det foreligger en ¹⁴C datering fra 777-778

Figur 9. Helge Høeg og Rolf Monsen planlegger prøvetaking. Foto: Steinar Monsen?

Figur 10a og b. Prøvetaking og prøveserie fra Fiskvågvatnet. Foto: Rolf Monsen

Figur 8. Ortofoto av Rognan som viser havnivå på 4 m.

Illustrasjon: Johan Arntzen.

cm i prøveserien som Høeg mener daterer isolasjonen fra havet (prøve TUa-7763A, 1670 ± 35 BP), kalibrert til 370-420 e.Kr. på 1 sigma (68.2% sannsynlighet). Resultatene indikerer at en terskel begynte å komme opp ca. 100 f.Kr. da det ble brakkvann. Rundt 400 e.Kr. er marine indikatorer borte og ferskvannindikatorerne overtar. Noe saltvann kom imidlertid fortsatt inn i vannet helt opp til 800 e.Kr. da bassenget gikk over til rent ferskvann. Dette gir oss et helt annet bilde av kronologien enn Møllers strandlinjekurve og indikerer at Fiskvågvatnet allerede var avstengt fra havet i vikingtid.

Hvordan skal vi tolke de mulige vrakrestene fra Fiskvågvatnet i lys av Høegs resultater? Datering av spanten bekrefter at en del av en båt på størrelse opp til en fembøring ble deponert i vannet i tidlig middelalder. Det er imidlertid uklart *hvorfor* og *hvordan* spanten ble deponert i bassenget, og på nåværende tidspunkt finnes det flere spørsmål enn svar. Tilhører delen et vrak? Hvorfor var det delvis forkullet? Hva er konsekvensen av dateringen for tolkning av vrakrestene

som ble observert i 1930? Opplysningene indikerer at både roret og de kraftige spantene tilhører større fartøyer som det vil ha vært vanskelig å få inn i bassenget når havnivået var lavere enn 5 m.

Fiskvåg som et fleretnisk maritimt kulturlandskap

For 600 år siden var Fiskvåg en av Saltdals største gårder og antakelig også en av de aller eldste i bygda (Hutchinson et al. 2006, Krane 1994). Aslak Bolt skriver i jordeboken fra 1430-årene at Fiskvåg var en ganske stor gård allerede i 1386, og den har sannsynligvis eksistert allerede i vikingtiden. Gårdshaugen ved prestegården sørvest for Fiskvågvatnet vitner om fast gårdsbosetning i middelalderen og muligens tilbake til jernalderen. Gårdshaugen er en meget markert forhøyning i terrenget med en høyde inntil 4 m. Kulturlagets tykkelse er minst 1 m og sannsynligvis tykkere. Vi har bevis for korndyrkning i Saltdal fra Kristi tid. Pollen-

analyser fra Helge Høegs prøveserie i Fiskvågvatnet indikerer dyrking av bygg fra 100 f.Kr., havre fra 300 e.Kr. og rug fra 400 e.Kr. Andre indikasjoner på jordbruk i jernalderen er at skogen går kraftig tilbake omkring 800 e.Kr. samtidig som kullstøv øker kraftig, noe som henger sammen med rydding av skog.

De eldste spor av norrøn innflytting i Indre Salten er gravminner i Skjerstad fra romersk jernalder, altså før 400 e.Kr (Simonsen 1958). Gårdsbosetninger i Skjerstad og Beiarn fra vikingtid og tidlig middelalder viser trekk fra både norrøn og samisk kultur. I Saltdal er det ikke funnet spor etter jernalderhus, men det er registrert norrøne gravhauger på Langset og i Saksenvik. Det er ikke usannsynlig at noen av gårdene i Saltdal er relatert til samisk bosetning, og dette kan gjelde for både gårdene oppe i dalen og ved kysten. Kystsamisk bosetning i jernalder og tidlig middelalder er ofte underkommunisert i Nord-Norge og Indre Salten er intet unntak. Vi må være åpen for at folk levde en tilværelse som tok til seg trekk fra både samisk og norrøn kultur.

Saltdal har rike båtbyggingstradisjoner. Den første skriftlige kilden om båtbygging i Saltdal er en befæringsrapport fra 1744 av major Peder Schnitler som forteller at skogen er nedhøgd på grunn av båtbygging (Krane 1994). Det betyr at båtbygging var vel etablert på dette tidspunkt og er antagelig en god del eldre. Flere ulike kilder forteller om samisk båtbygging helt siden jernalderen, og det er kjent at samer bygde både jekter og nordlandsbåter i Nordland. Det er derfor ikke urimelig å anta at båtbygging i Saltdal hadde bidrag fra både samiske og norrøne deler av befolkningen (Trones 2000). Det ble drevet jektebruk på Fiskvåg utover 1600-tallet ifølge et sagn. Vi har også sikre opplysninger om en bygdefarordning i manntallet for Saltdal i 1666. På dette tidspunkt lå det nok allerede mange buer og naust langs Rognan-fjæra. Navnene Store- og Lille Jektbakken ved Fiskvågvatnet minner også om maritim aktivitet i området.

Kvernsteinsindustrien i Saltdal var en meget viktig del av en sjøbasert handel som går tilbake til jernalderen, og kvernsteinsbruddene ved Setså og Saksenvik må ha forsynt et stort område (Titland 2003). Det er mulig at naturhavna i Fiskvåg også ble brukt av handelsfartøyer i forbindelse med transport av kvernstein. Både omfang og nettverk for eksport av kvernstein er imidlertid lite kjent og undersøkt blant arkeologer. Ny viten har kommet fra en arkeologisk undersøkelse i Saksenvik gjennomført av Tromsø Museum hvor flere

¹⁴C dateringer viser at kvernsteinsbruddet har vært i drift mellom 900 og 1190 e.Kr., fra midten av vikingtid og til slutten av tidlig middelalder (Helberg 2007). Et pågående forskningsprosjekt koordinert av Norges geologiske undersøkelse som heter «Kvernsteinslandskap i Norge» – eller *Millstone* (<http://www.ngu.no/no/tm/Om-NGU/Prosjekter/Millstone/>) bør også bidra til ny kunnskap om kvernsteinshandel i Saltdal.

Veien videre

Som diskutert ovenfor har både spantfunnet og mulige vrakrester fra Fiskvågvatnet skapt flere spørsmål enn avklaringer. Et hovedspørsmål er hvor lenge havna i Fiskvåg var i bruk før det ble isolert fra havet. Her er svaret avhengig av datagrunnlaget som brukes. Strandlinjekurven antyder at dette skjedde i løpet av middelalderen mellom 1200 og 1400 e.Kr., mens dateringen fra Helge Høegs prøveserie i Fiskvågvatnet indikere at bassenget allerede var isolert fra havet i begynnelsen av vikingtid, ca. 800 e.Kr. Det er imidlertid viktig å huske at empirien fortsatt er mangelfull og gir ingen sikre svar. Flere dateringer fra Høegs prøveserie vil nok bidra til en økning i presisjon og bedre oversikt over endringsprosessen. Uansett hvilket datagrunnlag som brukes er det klart at fartøyer som tilsvarer størrelsen på vrakrestene som ble sett i 1930, ikke kunne ha kommet inn i bassenget fra havet etter 1300 e.Kr. Spantfunnet tyder også at Fiskvåg ble brukt som havn i tidlig middelalder. Fiskvåg vil ha vært en ypperlig naturhavn i eldre jernalder og tilhørte en jernaldergård av betydelig størrelse i vikingtid. Det er derfor god grunn til å tro at det kan ligge flere eldre vrak begravd i Fiskvågvatnet.

Selv om mulighetene er til stede for flere funn i Fiskvågvatnet, er det en utfordring å lokalisere dem. På grunnlag av undersøkelsene så langt, ble det bekreftet at andre metoder enn sondering og dykking må brukes for å kartlegge eventuelle kulturminner i Fiskvågvatn. Den mest hensiktsmessige fremgangsmåten vil være å ta i bruk geofysiske metoder med georadar som den mest velegnete i dette tilfellet. Fiskvågvatnet har følgende egenskaper som lover bra for bruk av georadar: 1) grunt vann med maksimal dybde på ca. 10 m og gjennomsnitt 5 m som gir god penetrasjon med georadar, 2) homogen finkornet mudderbunn som er minst 4 m tykk med få tegn på naturskapt objekter som stein og trestokker som kan gi utslag og feiltolkes som kultur på georadaren og 3) muligheter til å bruke

georadar på isen om vinteren, noe som gir bedre dekning og mer presise posisjoner enn vannbasert bruk.

Hvis det blir registrert objekter som kan være av arkeologisk interesse under georadarundersøkelsen, må disse kartlegges av dykkende arkeologer. Dette vil gi oss et grunnlag for videreføring av prosjektet med mer omfattende dokumentasjon av vrakrestene. Det er mulig at det ligger rester etter flere vrak som kan dateres til middelalderen eller enda tidligere, noe som vil gi oss mye ny viten om maritim aktivitet i Saltdal fra en periode som fortsatt er lite kjent fra arkeologiske kilder.

Videreføring av prosjektet er også viktig for lokalbefolkningen i Rognan og Saltdal, særlig alle som tok initiativ og skapte selve grunnlaget for prosjektet gjennom sitt engasjement og bidrag til undersøkelsene så langt. Flere har vist en betydelig interesse for hva som kan ligge skjult i Fiskvågvatnet, særlig det lokale båtbyggermiljøet som er opptatt av utviklingen av båtbruk og maritim kultur i området.

Til slutt

En stor takk til Rolf Monsen som initiativtaker og hoveddrivkraften bak prosjektet og til Steinar Monsen som har bidratt med ekspertise som dykker, problemløser og «altmuligmann». Takk også til Helge Høeg som stilte opp og gjennomførte prøvetaking og pollenanalyse av en prøveserie i Fiskvågvatnet. Uten disse personene ville ikke prosjektet kunne blitt gjennomført. Tusen takk til alle frivillige som stilte opp til stakingsdugnaden på Fisvågvatnet, samt støtten fra mange andre i Rognan. Det er inspirerende å arbeide sammen med lokale drivkrefter som setter pris på kulturminner og kulturarv. Takk også til Saltdal kommune for hjelp vedrørende bl.a. kartdata fra Bygg og teknisk drift ved Kjell Arvid Johansen og finansiering av ¹⁴C datering fra Kulturretaten ved Liv Krane. Til slutt vil jeg takke Hebba Helberg for hjelp med korrekturlesing av teksten.

Litteratur

Gjessing, G. 1941. Båtfunnene fra Bårset og Øksnes: to nordnorske jernalderfunn. *Tromsø museums årshæfter / Kulturhistorisk avd. bind nr. 858(1935)*.

Helberg, B.H. 2007. Rapport vedrørende overvåking av inngrep i kvernsteinsbrudd i damområdet for Saksenvik kraftverk, Saksenvik i Saltdal kommune, Nordland. Upublisert feltrapport i topografisk arkiv, Tromsø Museum.

Hutchinson, A., Clark, G.S., Krane, L. 2006. *Saltdal. Gård og slekt*. Bind IV. RenaissanceMedia AS, Oslo.

Høeg, H.I. 2009. Pollenanalytiske undersøkelser av en prøveserie fra Fiskevågvatnet, Rognan, Saltdal i Nordland. Upublisert rapport.

Krane, L. 1994. Gården Fiskevåg. *Saltdalsboka 1994*. Saltdal kommune, s. 6-13.

Molaug, S. 1959. Utgravning av båten på Husøy, Træna. *Norsk Sjøfartsmuseum Årsberetning 1959*, s. 5-10.

Møller, J.J. 1996. Issmelting og strandforskyving. Modell for utforskning av strandnær bosetning. *Ottar* nr. 212, s. 4-13

Simonsen, P. 1958. *Funn og fortidsminner i Indre Salten*. Antikvariske registreringer i Nord-Norge I. Tromsø Museum, Tromsø.

Titland, H. 2003. Kvernsteinsbruddene i Saltdal. *Saltdalsboka 2002/2003*. Saltdal kommune, s. 35-43.

Trones, J.I. 2000. Samisk båtbygging i Saltdal? *Saltdalsboka 2000*. Saltdal kommune, s. 40-45.

Wickler, S. 2004. A maritime view of the past in North Norway. I: S.Wickler (red.). *Archaeology in North Norway*. *Way North* publication series, Tromsø Museum, s. 69.